

Jolanta Mędelska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
Bydgoszcz

**SŁOWNICTWO PÓŁNOCNOKRESOWE ODZWIERCIEDLONE
W OPOWIADANIU Z CZASÓW WOJNY (1919–1923)**

Kilkanaście lat temu, odbywając kwerendę w Litewskiej Bibliotece Narodowej w Wilnie, natrafiłam na niewielką broszurkę liczącą 39 stron formatu A-6, zawierającą opowiadanie wskazane w tytule niniejszego artykułu. Książeczka ukazała się w roku 1930 w miasteczku Jeziorosy (lit. Zarasai) położonym na Pojezierzu Litewskim niedaleko granicy z Łotwą (okręg Uciana). Opowiadanie napisał Litwin Balys Astikas, uczestnik wojny polsko-radzieckiej, w której jego rodacy wspierali stronę radziecką¹, nie tylko użyczając swego terytorium do przemarszu Armii Czerwonej, ale też atakując cofające się oddziały polskie w czasie kontrofensywy (Błaszczyk 1992: 99). Tekst napisano wyjątkowo nieudolnie, jego autor na pewno nie parał się pisaniem na co dzień, był amatorem, który w porywie emocji chwycił za pióro. Jego wspomnienia wojenne są przesiąknięte głębokim patriotyzmem litewskim oraz równie głęboką niechęcią do Polski i Polaków.

Nieporadności kompozycyjno-fabularnej *Opowiadania z czasów wojny* towarzyszy niska jakość jego warstwy językowej. Wynika ona z jednej strony z braku solidnego wykształcenia i ogólnie chyba niezbyt wysokiego poziomu intelektualnego autora, z drugiej zaś z faktu, że tekst powstał nie w języku prymarnym, lecz sekundarnym, w dodatku słabo opanowanym. Prawdopodobnie Litwin Balys Astikas nigdy systematycznie nie uczył się polskiego, przejął ten język od najbliższego otoczenia. W *Opowiadaniu z czasów wojny* utrwalił się jego specyficzny idiolekt reprezentujący jedną z odmian polszczyzny północnokresowej (w jej wariacie niestarannym, raczej potocznym, zbliżonym do gwarowego), czyli język polski ukształtowany na gruncie litewskim. Niewątpliwie zasługuje on na uwagę językoznawców.

We wspomnieniach Balysa Astikasa najwyraźniej odzwierciedliły się właściwości wymowy północnokresowej², stosunkowo licznie wystąpiły też północnokresowe cechy słowotwórcze i fleksyjne. Omówiłam je we wcześniejszych artyku-

¹ Chociaż formalnie Litwa pozostawała neutralna wobec wojny polsko-radzieckiej (Buchowski 1999: 85).

² Przedostały się tak licznie do druku ze względu na to, że B. Astikas nie opanował zasad polskiej ortografii oraz z powodu braku fachowej korekty tekstu.

łach (Mędelska 2006; 2007). W tym miejscu zajmę się specyficznym słownictwem używanym przez Litwina piszącego po polsku. Osobliwa leksyka – inaczej niż to zazwyczaj bywa w źródłach kresowych – nie jest tu reprezentowana szczególnie licznie. Przedstawię ją dość pobieżnie, wskazując jednak w większości wypadków źródła zawierające więcej informacji o tym szczególnym słownictwie. Każdą osobliwą jednostkę postaram się w miarę możliwości zilustrować szerszym kontekstem. Te autentyczne fragmenty opowiadania Balysa Astikasa pozwolą czytelnikowi wyrobić sobie własną opinię o jakości jego polszczyzny.

1. Zapożyczenia

W zasobie słownikowym Litwina mieszkającego w okresie międzywojennym w miasteczku Jeziorosy przede wszystkim zwracają uwagę wyrazy obcego pochodzenia. Są to charakterystyczne dla tego obszaru pożyczki z języków wschodniosłowiańskich (rusycyzmy, białorutenizmy, ukrainizmy) oraz z języka litewskiego. Obok zapożyczeń zamieszczam ich obcojęzyczne wzorce, nie wskazuję jednak źródeł, z których je zaczerpnęłam, ponieważ wyrazy te można bez trudu odnaleźć w ogólnie dostępnych słownikach definicyjnych czy przekładowych.

1.1. Rusycyzmy

W tym miejscu prezentuję te jednostki przejęte z języka rosyjskiego, które nie mają analogicznego (formalnie i znaczeniowo) odpowiednika w języku białoruskim, czyli ich rosyjskie pochodzenie nie budzi wątpliwości. Wyjątek stanowi postać *partyzan*, znana także w języku białoruskim, która jednak do białoruskiego trafiła przez medium rosyjskie.

chrabrość ‘odwaga; waleczność’: [...] *wynagrodzony za swą chrabrość jako za ucalenia życia oficera* [...] (s. 23); SL *chrobry* i *chrabry* jako nieuz., SWil *chrabry* odsył. do *chrobry*, a tam: „*chrobry, chrabry* (z ross.)”; SW *chrobrosć* (cyt. z Z. Kaczkowskiego), *chrabry* jako niepopr.; SJPD *chrobrosć* jako rzad. rzecz. od *chrobry* (daw., dziś książk.) (cyt. z J. Wiktora, ur. 1890), *chrobry* cyt. z J. Słowackiego, W. Syrokomli, H. Sienkiewicza, A. Oppmana, L. Staffa; *chrabry* wśród regionalizmów w międzywojennym dialekcie wileńskim (Kurzowa 1993: 341); według SEJP *dziś wyszło z używania, ocalało głównie w przydomku Bolesława Wielkiego, ale tegoż postaci: chrabry, i fałszywe (?) chabry czeszczyną zatracając*; według ESJP – poet., *Wskrzeszone na podstawie przydomka Bolesława I [...], wyszydzone przez Lelewela (1847): wyraz chrobry powstał przez karambolowanie etymologiczne – na bilardzie uczonych, jest jednak autentycznym słowem wczesnopolskim, o czym świadczą nazwy miejscowe* [...]; w polszczyźnie północnokresowej – ze względu na postać z *a* – raczej rusycyzm (*храбрость*); por. też analogiczną formę białoruską: *храбрасць*;

dworzanin ‘szlachcic’: *Dworzani dostawali pieniądze* [...] (s. 26); SL nie potwierdza znac.; SWil prow. ‘szlachcic’; SW !prow. ‘szlachcic’; wśród rusycyzmów

używanych pod zaborem rosyjskim (Karaś 1996: 250–251³); jako rusycyzm w dziewiętnastowiecznym północnokresowym dialekcie kulturalnym (Kurzowa 1993: 352); w socjolekcie dziewiętnastowiecznej drobnej szlachty kowieńskiej (Sawaniowska-Mochowa 2002: 67); w dzisiejszych gwarach kowieńskich jako stary rusycyzm semantyczny z okresu zaborów (Karaś 2002: 306); ros. *дворянин* ‘ts.’;

dzień: na dniach ‘wkrótce (kończy się, dobiega kresu)’: [...] *moja życia na dniach. Pragnę widzieć twą żonę* [...] (s. 25); wyrażenie o znac. przysłówkowym *na dniach* ‘niedawno, niedługo, niebawem’ jako rusycyzm w międzywojennym północnokresowym dialekcie kulturalnym (Kurzowa 1993: 461); ros. *на днях* ‘ts.’;

jawić się ‘zjawiać się, stawiać się’: [...] *kazano mi co dzień jawić się do sądu* [...] (s. 34); SL ‘zjawiać się’; SWil ‘przybywać’ (*Za późno się jawisz*); SW *jawić się* ‘zjawiać się, objawiać się, ukazywać się [...]’ jako mało używ. i *jawiać się* jako stpol. (cyt. z W. Potockiego, SL, SWil, B. Chmielowskiego, J. Słowackiego); SJPD *przest.* ‘stawić się gdzie, przybyć’ (cyt. z J. Korzeniowskiego, Z. Kaczkowskiego, E. Orzeszkowej, A. Prochaski, K. Pruszyńskiego); używane pod zaborem rosyjskim (Karaś 1996: 230⁴); wśród dziewiętnastowiecznych rusycyzmów w północnokresowym dialekcie kulturalnym (Kurzowa 1993: 465); ros. *явиться* ‘ts.’;

koniecznia // koniecznie ‘oczywiście, na pewno’: [...] *koniecznia ta wiadomość doszło do usz matki Alfonsa* (s. 29); [...] *matka to Bogu dusza oddała. Koniecznie z twego powodu* (s. 34); *Koniecznie nie miał w domu cierpliwości siedzieć* (s. 34); wśród dziewiętnastowiecznych rusycyzmów notowanych w okresie międzywojennym w północnokresowym dialekcie kulturalnym (Kurzowa 1993: 469); w powojennej prasie wileńskiej (Mędelska 2000: 293; 2004: 288–289⁵), w wydawnictwach książkowych (Marszałek 2006: 84); ros. *конечно* ‘ts.’;

namyślić się ‘zamyślić, umyślić sobie’: [...] *namyślił się upuścić dom rodzinny* [...] (s. 26); w powojennej prasie wileńskiej (Mędelska 2000: 327; 2004, 394⁶); ros. *надумать* ‘ts.’;

około ‘w pobliżu, wokół’: [...] *około Szyrwint grzmiały hermiaty* [...] (s. 23); [...] *około lasu Panierskiego* [...] (s. 11); liczne wystąpienia w powojennej prasie wileńskiej (Mędelska 2000: 343; 2004: 452⁷) oraz w wydawnictwach książkowych (Marszałek 2006: 84); ros. *около* ‘ts.’;

partyzan ‘partyzant’: [...] *polskie partyzani* [...] (s. 32); *Wójdz partyzanów* (s. 34); [...] *z partyzanami* [...] (s. 34, 38); *Wspaniały partyzan* [...] (s. 36); SL *partyzant* ob. *stronnik*; w dzisiejszych gwarach kowieńskich jako rusycyzm lub lituanizm (Karaś 2002: 310); ros. *партизан* (por. też brus. *пармызан* i lit. *partizanas*, jednak jako źródła zapożyczenia zdecydowanie mniej prawdopodobne);

postąpić ‘wstąpić (np. do organizacji), dostać się (np. na studia)’: [...] *postąpił do polskich partyzantów* [...] (s. 33); w polszczyźnie pod zaborem rosyjskim (Karaś 1996: 234); w dziewiętnastowiecznym północnokresowym dialekcie kulturalnym

³ Tam też obszerna dokumentacja.

⁴ Zob. tam metryczkę wyrazu.

⁵ Tam też szersza geografia wyrazu.

⁶ Zob. tam obszerniejszą dokumentację.

⁷ Tam też szersza geografia wyrazu.

pod wpływem rosyjskim (Kurzowa 1993: 411); w języku szlachcianki (ur. 1924) dziś mieszkającej w Kownie (Zielińska 2002: 124); w powojennej prasie wileńskiej (Mędełska 2000: 369; 2004, 539–540⁸); ros. *nocmynumь* ‘ts.’⁹;

powistka ‘wezwanie, awizo’: *Zygmont dostał powistkę na pieniądze [...]* (s. 35); SWil *powiestka*: prow. (z ross.) ‘odezwa urzędowa na papierze, wzywająca kogo np. do stawienia się u sądu lub t.p.’; SW niepopr. i gw. ‘zawiadomienie od urzędu, wezwanie do urzędu, awizacja’ (ros.); *powiastka* jako rusycyzm używany pod zaborem rosyjskim (Karaś 1996: 137¹⁰); wśród dziewiętnastowiecznych rusycyzmów w północnokresowym dialekcie kulturalnym (Kurzowa 1993: 467) (*powiestka sądowa* ‘pozew’ i *powiastka* ‘wszelkie pismo sądowe’); ros. *новестка* ‘ts.’;

przenieść ‘cierpliwie wytrzymać, znieść’: *Matka [...] przeniosła w sercu ogrom katuszy [...]* (s. 30); SJPD jako *wych. z użycia* (cyt. z S. Szyrmera, W. Skiby, A. Dygasińskiego, A. Belcikowskiego, M. Schmidta, Z. Kossak); wśród przykładów wahań w repartycji prefiksów czasownikowych w dzisiejszych gwarach kowieńskich¹¹ (Karaś 2002: 271; Zielińska 2002: 125); w powojennej prasie wileńskiej (Mędełska 2000: 378; 2004: 569¹²); tu raczej rusycyzm (*перенести* ‘ts.’) niż element przestarzały;

strusić ‘stchórzyć’: *Noc napadła, jednak nie strusił* (s. 2); SW niepopr. ‘stchórzyć, stracić odwagę, zląknąć się’ (cyt. z J. Słowackiego), „Zap. Rus., ale por. Truś”; ros. *струсить* ‘ts.’;

wszystko jedno ‘i tak’: [...] *wszystko jedno wiedział, że mu już konczono żyć* (s. 38); [...] *wszystko jedno już życie konczona* (s. 39); (Kurzowa 1993: 461) w nieco innym znaczeniu: ‘całkiem, zupełnie tak samo’ (cyt. z Cz. Miłosza); w powojennej prasie wileńskiej (Mędełska 2000: 566); ros. *всё равно* ‘ts.’;

znowa ‘od nowa, znowu’: [...] *powtórzyły znowa okrzyk zgrozy [...]* (s. 8); [...] *a po drugo sam nie wiem, pewno znowa zaczynacie* (s. 36); SL i SWil nie notują; SW bez kwalif.; ‘od nowego, do nowości, na nowo; od początku’ (cyt. z J. I. Kraszewskiego i W. Szajnochy); ros. *снова* ‘ts.’.

1.2. Białorutenizmy lub rusycyzmy

Zamieszczam tu te jednostki, które prawdopodobnie pochodzą z języka białoruskiego, ale mogą też być rusycyzmami, bo analogiczne formy znane są w obu tych językach. Za białoruską proweniencją przemawia charakter tej leksyki (związana z życiem codziennym, nie erudycyjna).

gorącować ‘gorączkować się, niecierpliwie się’: [...] *zaczął marzyć o użenieniu się [...], a tym bardziej gorącował, kiedy rozpoznał się z córką Kablisa* (s. 18); SL nie notuje; SWil *gorącować się* prow. ‘o ludziach: stawać się zbyt gorącym,

⁸ Zob. tam wyjątkowo bogatą dokumentację.

⁹ W brus. *настыніць* ‘dostać się (np. na studia)’, ale ‘wstąpić (np. do partii)’ – *устыніць*.

¹⁰ Tam też obszerna dokumentacja.

¹¹ Według autorki: „W zasadzie jest to zjawisko o charakterze leksykalnym, często przy tym postać formalna tych czasowników lub ich semantyka jest uwarunkowana wpływem obcym” (Karaś 2002: 271).

¹² Tam też dokładniejszy opis.

tj. niezwykle się ożywiać [...]’; SW jako gw. (z A. Walickiego); SJPD daw. (tylko jeden cyt., z E. Orzeszkowej, czyli z obszaru północnokresowego ukształtowanego głównie na gruncie białoruskim); jako białorusizm lub rusycyzm w dziewiętnastowiecznym północnokresowym dialekcie kulturalnym (Kurzowa 1993: 357); w socjolekcie dziewiętnastowiecznej drobnej szlachty kowieńskiej wśród regionalizmów o zasięgu kresowym (Sawaniewska-Mochowa 2002: 141); por. brus. *гарачыцца*, ros. *горячиться*;

samagonka ‘wódka wyprodukowana domowym sposobem, samogon’: [...] *ja samagonki pić nie będę* [...] (s. 37); [...] *kwarta „samagonki”* [...] (s. 37); [...] *ciało jest przesiąknięte do cna samagonką* [...] (s. 39); w SJPD z odsył. do *samogon*; *samogoneczka* w powojennej prasie wileńskiej (Mędelska 2004: 644¹³); brus.: *самагонка*, ros. *самогонка* (na białoruskie pochodzenie w badanym tekście tej rosyjskiej formacji może wskazywać akanie odzwierciedlone w zapisie).

1.3. Ukrainizmy

Do tej grupy pożyczek trafiła jednostka pochodząca z języka ukraińskiego, która nie ma analogicznych (formalnie i znaczeniowo) odpowiedników w pozostałych językach wschodniosłowiańskich.

pochulanka ‘huczna zabawa’: *Przyplacił gorzko swa [...] pochulanke Alfons* [...] (s. 38); SL nie notuje; SWil *pohulanka* ‘pohulanie, mała hulatyka [...], SW podobnie (cyt. z A. Dygasińskiego), SJPD ‘huczna, swobodna zabawa, czasem połączona z pijatyką; hulanka, potańcówka’ (cyt. z J. I. Kraszewskiego, T. T. Jeża, S. Żeromskiego i J. Mortona); SEJP *hulanka* (*Pohulanka* we Lwowie), z małorus., jak *h-* dowodzi; ukr. *погулянка* ‘ts.’.

1.4. Lituanizmy

Są tu jednostki zapożyczone z języka litewskiego. Dwie z nich należą do najstarszego złoza słownictwa Kresów Północno-Wschodnich, więc zostały przejęte także do języka białoruskiego (mają w nim odpowiedniki analogiczne formalnie i znaczeniowo).

kump ‘udziec wieprzowy, szynka’: *Polakom pachnęły litewskie kumpie [...], jednak nie udało im się zagarnąć całą Litwę* (s. 14); *Hej gościna – zawołał Alfons* [...]. *Kumpia smacznego* (s. 37); SL *kap’*, *kump’*, *komp’* ‘udo wieprzowe, szynka’ (cyt. głównie z Kresów); SWil *kumpie* ‘ts.’; SW ‘udo wieprzowe, szynka (niegotowana)’ (cyt. ze *Statutu litewskiego* i A. Mickiewicza), ze wskazaniem na lit. pochodzenie; SJPD *reg.* ‘szynka wieprzowa niegotowana’ (cyt. z wydanych w Krakowie w 1862 roku *Wspomnień lat ubiegłych* W. Goczałkowskiego); zapisy z północnokresowego dialektu kulturalnego, poczynając od 1600 roku (Kurzowa 1993: 380–381); w dzisiejszych gwarach kowieńskich wśród starych kresowizmów północnych pochodze-

¹³ Tam też bogata dokumentacja.

nia litewsko-białoruskiego (Karaś 2002: 280); lit. *kumpis* ‘ts.’ (por. też brus. *кумняк*);

parsiak ‘prosię, prosiak’: [...] *zabili parsiaka* [...] (s. 35); SW *parsiuk* ‘prosiak, wieprzak’ (lit. *parszukas*) jako mało używ. (cyt. z H. Sienkiewicza); SJPD *parsiuk* gw. ‘prosiak, wieprzak’ (cyt. z H. Sienkiewicza), z lit. wzorcem: *parsiuk*; w północnokresowym dialekcie kulturalnym jako brus. (*напцюк*) lub lit. (*paršiukas*) (Kurzo-wa 1993: 402), podobnie w dzisiejszych gwarach kowieńskich (*stary i dobrze znany wyraz pochodzenia litewsko-białoruskiego o szerokim zasięgu obejmującym również Polskę północno-wschodnią*) (Karaś 2002: 281¹⁴);

wirszyl ‘sierżant’: [...] *zostawił przy rozbrojonych bandytach, których kazał wirszylowi pilnować i odprowadzić do [...] sztabu* (s. 38); lit. *viršila* ‘ts.’.

2. Leksyka nieaktualna

Trafiły tu jednostki niebędące już w powszechnym użyciu w latach 20. ubiegłego wieku. Stopień ich przestarzałości nie jest jednakowy, omawiam je więc w dwóch grupach: archaizmy i jednostki recesywne (czyli właśnie w badanym okresie wyco-fujące się z obiegu).

2.1. Archaizmy

gumna¹⁵ ‘stodoła’: [...] *przypilnowałam go aż w samej gumnie* [...] (s. 4); SL i SWil jako posp., SW bez kwalifikatora (cyt. z J. Kochanowskiego i A. Mickiewi-cza), SJPD przest. (cyt. z W. Bogusławskiego, A. Pługa, E. Orzeszkowej, H. Sienkiewicza, S. Dobrowolskiego); znane na dziewiętnastowiecznym Podlasiu (Rembi-szewska 2008: 76); w północnokresowym dialekcie kulturalnym (Kurzo-wa 1993: 358); w powojennej prasie wileńskiej (Mędelska 2000: 273; 2004: 218¹⁶), w wy-dawnictwach książkowych (Marszałek 2006: 298); *prasłowo; obce lit.; tak samo u wszystkich Słowian* [...] (SEJP); archaizm, na badanym obszarze mający wsparcie wschodniosłowiańskie (brus. *гумна*, ros. *гумно*);

kwarta ‘miara objętości, 1 litr’: [...] *kwarta „samagonki” tu dla nas* [...] (s. 37); SL ‘miara trunków’; SWil ‘miara towarów płyn. i ciekłych, stanowiąca ćwierć garnca’; SW ‘miara objętości = ¼ garnca’ (*Piją do siebie kwartą blaszaną* – T. Lenartowicz); SJPD ‘dawna miara ciał płynnych [...] równa 1 litrowi’ (liczne cyt.); z dziewiętnasto-wiecznego Podlasia podaje (Rembiszewska 2008: 72), *kwartka* w powojennej prasie wileńskiej (Mędelska 2004: 325); według ESJP miara używana w XV–XIX wieku;

pierwiej ‘dawniej, przedtem’: [...] *krzyczał jak pierwiej* [...] (s. 12); SL pod *pier-wej*; SWil *pierwiej* v. *pierw* v. *pierwej*; SW (pod *pierw*) jako gw.; SJPD daw., p. *pierwej*; *pierwej* w socjolekcie dziewiętnastowiecznej drobnej szlachty kowieńskiej wśród „wyrazów wykazujących zbieżności z zasobem leksykalnym gwar rdzennie

¹⁴ Zob. tam dokładniejszy opis.

¹⁵ Rekonstruuje osobliwą postać mianownikową na podstawie rodzaju żeńskiego przydawki.

¹⁶ Zob. tam też szerszą geografie wyrazu.

polskich” (Sawaniewska-Mochowa 2002: 177); wśród przykładów palatalizowania wargowych w dzisiejszych gwarach kowieńskich (z uwagą, że jest to miękkość pierwotna) (Karaś 2002: 161);

smaglej ‘prędeziej, szybciej (?)’: [...] *a serca Zygmonta zaczęło bić się smaglej bez ustanku* (s. 21); SL i SWil *smagło, smagle* ‘= śmigając’ (*Każdy na ośła do bicia się bierze i smagło zatnie*); SW *smagle* jako gw. 2. ‘sprawnie; dużo, wiele’; SJPD nie poświadcza.

2.2. Jednostki recesywne

podeszły w latach ‘w podeszłym wieku’: *Włascicielem [...] był starzec bardzo już podeszły w latach [...]* (s. 17); SL *podeszły w leciech, w lata*, SWil *podeszły w lata* v. *w latach* ‘podstarzały, podżyły’, SW *podeszły w leciech* (za M. A. Trotzem), SJPD przest. ‘o człowieku: stary, wiekowy, leciwy’, *podeszły w lata* (cyt. z A. Mickiewicza), *podeszły w leciech* (cyt. z H. Sienkiewicza);

poznanczyk ‘mieszkaniec Poznania, poznaniak’: *Dla jednemu poznanczyka gospodarz Kablis dał kawę sera [...]* (s. 23); SL ‘z Poznania rodowity’; SWil *poznanczyk* v. *poznanianin* ‘rodem z Poznania (miasta); mieszkaniec księstwa Poznańskiego lub też miasta Poznania’; *poznanczyk* notuje międzywojenny ASO;

robota ‘przedmiot wykonany ręcznie (np. na drutach, szydełku), robótka’: *Swoje wszystkie roboty poleciała zawrzeć w wielkiej szafie [...]* (s. 18); SWil ‘ręczny kobiecej wyrób’, w SW przykład: *Robota na drutach, haft – są to ręczne roboty kobiece*; w powojennej prasie wileńskiej (Mędelska 2004: 613);

szarpie ‘materiał opatrunkowy z nitek wyskubanych ze starego płótna’: [...] *zjęte były przygotowywaniem szarpi [...]* (s. 7); *To szarpie darły, to popłakiwały z cicha [...]* (s. 7); SL nie notuje; SWil (z fran.) ‘skubane płótno na rany, skubanina’; SW ‘płótno stare, rozskubane na nitki, skubanka, dawniej do opatrunków używana’ (chir.; z franc. *charpie*); SJPD ‘używany dawniej materiał opatrunkowy sporządzony z nitek wyskubanych ręcznie z kawałków starego płótna lnianego; dziś zastąpiony przez gazę i watę’ (cyt. z J. U. Niemcewicza, S. Żeromskiego, S. Strumpha-Wojtkiewicza, ur. 1898); z dziewiętnastowiecznego Podlasia podaje (Rembiszewska 2008: 74);

szczęścia: szczęścia posłużyła ‘szczęście dopisało’: *Szczęścia posłużyła, krętem-mętem udało się im synaczka od wojska wybawić* (s. 18); SW *Szczęście* mu służy, posłużyło (za M. Trocem);

zachcenie ‘zachcianka’: [...] *nie sprzeciwiał zachceniom* (s. 17); SL ‘zachciewanie, zachciewanie się, zażądanie, pożądanie [...]’; SWil ‘chęć, chęćka [...]’; SW a. *zachcianka* ‘chęć dziwna, fantastyczna, chęćka [...]’ (cyt. z K. Węgierskiego); SJPD przest. ‘chęć, pragnienie czego; zachcianka’ (cyt. z I. Krasickiego, J. Słowackiego, E. Chojeckiego, K. Pruszyńskiego);

zawrzeć ‘zamknąć’: *Swoje wszystkie roboty poleciała zawrzeć w wielkiej szafie [...]* (s. 18); SJPD przest., dziś gw.; *zawrzeć się* w powojennej prasie wileńskiej (Mędelska 2004: 899).

2.3. Słownictwo rzadkie

W tej grupie podaję jednostki słabo odzwierciedlone w polskich słownikach definicyjnych.

oko: oczy zawracać ‘wdzięczyć się do kogoś, wodzić za kimś wzrokiem’: [...] „zaswatał” owa Marulkę, do której [...] już dawnie „oczy zawracał” (s. 14); SJPD *przewracać oczy, oczyma, wywracać oczy* (rzadziej: *zawracać oczy*) ‘wdzięczyć się, mizdrzyć się, stroić miny’ (bez cyt. dla *zawracać*).

2.4. Słownictwo efemeryczne

Przedstawiam tu jednostki, które bardzo krótko – jak wynika z danych słowników – funkcjonowały w polszczyźnie ogólnej.

znerwować ‘nadenerwować się, naprzeżywać się’: *Stare rodzicy zgryzli się, znerwowali, ale cóż* [...] (s. 27); SW (t. VIII z 1927 r.) ‘rozdrażnić nerwowo, zdenerwować’ (cyt. z J. Sawickiej, zm. 1924, H. Mniszek, W. S. Reymonta), ale *nerwować*, zapisane wcześniej (t. III z 1904 r.), jeszcze jako mało używ. i bez cytatu; SJPD daw. p. *zdenewrować* (cyt. z W. S. Reymonta); chronologia cytatów wskazuje, że wyraz pojawił się w początkach XX wieku i był w obiegu w jego pierwszych dziesięcioleciach¹⁷.

3. Słownictwo niejasnego pochodzenia

Zebrałam w tym miejscu jednostki słownikowe w polszczyźnie ogólnej (dawnej i współczesnej) nienotowane, których pochodzenia nie udało mi się ustalić. Niekiedy sprawiają one wrażenie indywidualnych wykolejeń (dość częstych na Kresach, zwłaszcza w ustach użytkowników, którzy słabo opanowali obcy system językowy), jednak – jak się okazuje – w lokalnej polszczyźnie tego rodzaju słownictwo defektywno-deformacyjne bywa szerzej znane. Na pewno warto je rejestrować (zob. Mędelska 2005).

duch: z duchem ‘co tchu’: [...] *kopał się w rzecie Szyrwinta bo mu było bardzo gorąco i tylko co z duchem wyniósł swą skurę* (s. 23); źródła nie notują;

gomorostwo ‘wielkie zamieszanie’: *Rozpusta i gomorostwo straszne* (s. 3); źródła nie notują; SJPD *gomora* „tylko w wyrażeniu: sodoma i gomora ‘o wielkim zamieszaniu, awanturze; o rozpuście’” („Gomora, miasto w Palestynie według legendy biblijnej ukarane za rozpustę ogniem z nieba”);

każdy jeden ‘każdy’: *Każdy jeden musi bronić święta ziemia Litwy* (s. 23); redundantne *jeden* służy zapewne wzmocnieniu słowa *każdy* (tego typu wzmocnienia znane są w różnych gwarach); notuje SO jako niepopr.; wśród wyrażeń regionalnych

¹⁷ Według ESJP *nerwować* zamiast wcześniejszego *enerwować* zaczęto używać w drugiej połowie XIX wieku (H. Sienkiewicz i in.), dzisiejsze zaś *denerwować*, zarejestrowane w 1900 r., to „«babskie» słowo, rozpowszechnione zwłaszcza przez Orzeszkową i Zapolską”.

używanych w dwudziestoleciu międzywojennym w północnokresowym dialekcie kulturalnym (Kurzowa 1993: 460);

krw: bez krwi przelanie ‘bez rozlewu krwi’: [...] *oddali litwinom Wilno bez krwi przelanie* [...] (s. 19); SWil bez rozlewu krwi; SW *Skończyć bój bez krwi rozlewu*; *Nasza wyprawa krwi rozlanie wróży* (A. Mickiewicz); SJPD bez rozlewu, przelewu krwi ‘nie zadając ran, bez ofiar w ludziach; bez walki zbrojnej’ (jedyny cyt. z A. Mickiewicza);

krętem-mętem ‘nielegalnie, nieuczciwie, podstępem’: *Szczęścia posłużyła, krętem-mętem udało się im synaczka od wojska wybawić* (s. 18); SJPD *krętu wētu* i *krętu-wētu* ‘o kręceniu się, chodzeniu tam i sam, kołowaniu’ (cyt. z A. Mickiewicza i A. Dygasińskiego), też przen.: *Po co krętu-wētu, kiedy można po prostu* (cyt. z H. Auderskiej);

nu: że az nu! ‘że ha, że Rany Boskie!’: [...] *bądź spokojny, bo coż ze starym, moży narobić hałasu że az nu!* (s. 28); SL *nu!*, *nuż!*, *nuże!*, *nużeż!*; SWil tylko groźba: *Nu, nu! dam ja tobie*; *nu* w SW m.in. ‘ha!’; SJPD *nu* reg., p. *no*, a tam: ‘wyrażenie ekspresywne, oznaczające zwykle żywe zapewnienie, podziw’ (cyt. z J. Meissnera); frazemu *że aż nu!* źródła nie notują; tu może – ze względu na postać *nu* – wschodniosłowianizm (brus. i ros. *ну*), por. jednak informację w ESJP: ‘*nu* partykuła toniczna używana na początku frazy, głównie przed formą imperatywu (*nu idź!*) XVI–XVIII, zastąpiona przez *no*’, więc może archaizm;

obszarnie ‘pod względem zajmowanego obszaru’: [...] *krzaków obszarnie rozległych* [...] (s. 27); źródła nie notują;

obuj ‘obuwie’: [...] *od litewskich żołnierzy Polacy poodbierali ubranie i obuj* (s. 11); źródła nie notują; może w jakimś związku z ros. *о́бувь* (‘ts.’)?;

piersci ‘piersi’: [...] *udeżył karabinem sąsiadu w piersci* [...] (s. 26); źródła nie notują;

rozpoznajomić się ‘zakończyć znajomość, zerwać z kimś (?)’: [...] *zaczął marzyć o użenieniu się* [...], *a tym bardziej gorącował, kiedy rozpoznał się z córką Kablisa* (s. 18); *poznajomić (się)* ‘zacząć znajomość z kimś, poznać kogoś’ spotykane w polszczyźnie północnokresowej, m.in. w dzisiejszych gwarach kowieńskich wśród przykładów wahań w repartycji prefiksów czasownikowych (Karaś 2002: 272, Zielińska 2002: 121), w powojennej prasie wileńskiej (Mędelska 2000: 371; 2004: 548–549¹⁸); brus. *познаёміцца*, por. też ros. *познакомиться*; co do osobliwej formacji *rozpoznajomić się*, to por. analogiczny wileński białorusizm *rozwitać się* ‘pożegnać się’ (Kurzowa 1993: 423, Karaś 2002: 412);

siostrzany brat // siostrzyczny brat ‘brat cioteczny, syn ciotki (?)’: [...] *głos siostrzanego brata* [...] (s. 29); [...] *dopomóg dla swego brata siostrzanego* (s. 32); [...] *siostrzyczny brat* [...] (s. 19); SL *siostrzyczny* ‘od siostry, do siostry należący’; SWil *siostrzany* ‘należący do siostry, siostrzyński, który jest jakby siostrą’; SW *siostrzany* i *siostrzyczny* – przym. od *siostra*; połączeń z *brat* źródła nie notują.

¹⁸ Zob. tam też obszerny wykaz poświadczeń.

Wnioski

W niespełna czterdziestostronicowej książeczce niewielkiego formatu napisanej po polsku przez Litwina i wydanej na Kowieńszczyźnie w dwudziestolecie międzywojennym wystąpiły 44 leksemy osobliwe.

W materiale dominują zapożyczenia z obcych systemów językowych (łącznie 20 jednostek), co jest oczywiście charakterystyczne dla obszarów wielojęzycznych oraz dla pogranicza językowego. Wśród pożyczek mamy głównie rusycyzmy (14 jednostek). To zrozumiałe, wiadomo bowiem (między innymi ze wspomnień Antoniego Kieniewicza, ziemianina kresowego), że „W owych czasach wszyscy mężczyźni władali językiem rosyjskim, znali ten język ze szkół” (Cybulski 2003: 6). Poza tym autor broszurki posłużył się dwoma białorutenizmami (mającymi jednak wsparcie w języku rosyjskim), jednym ukrainizmem oraz trzema lituanizmami (dwa z nich przejął też język białoruski). Udział rusycyzmów wśród użytych przez niego elementów obcych, choć znaczny (ok. 70%), jest jednak o około 20% mniejszy niż w powojennym północnokresowym dialekcie kulturalnym, natomiast odsetek lituanizmów – większy o około 12% (por. Mędelka 2000: 594–595).

Niewiele mniejszą grupę osobliwości słownikowych tworzy leksyka nieaktualna, rzadka bądź efemeryczna: 13 jednostek. Obecność tego rodzaju słownictwa także powszechnie uznaje się za wyróżnik peryferycznych obszarów językowych oraz arealów odizolowanych od terenów etnicznych. Udział takich jednostek w idiolekcie naszego Litwina jest o około 10% większy niż ich odsetek w polszczyźnie redaktorów powojennej prasy wileńskiej (por. Mędelka 2000: 594–595).

Poza tym w tekście Litwina wystąpiło 11 innowacji słownikowych nieustalonego lub nie do końca jasnego pochodzenia. Stanowią aż około 25% materiału, kilkudziesięciokrotnie więcej niż odsetek tego rodzaju jednostek w wileńskiej prasie powojennej (por. Mędelka 2000: 594–595). Jako przyczynę przedostania się tej leksyki do druku trzeba wskazać brak fachowej redakcji, korekty i adiustacji broszurki wydanej własnym sumptem.

Osobliwa leksyka wyekscerpowana z opowiadania Balysa Astikasa jest mocno osadzona na polskim północnokresowym obszarze językowym. Około 60% omówionych tu jednostek słownikowych znamy z innych źródeł północno-wschodnich, w tym – co warto podkreślić – 100% rusycyzmów użytych przez autora. Znaczna część tego słownictwa (około 25%) występuje w północnokresowym dialekcie kulturalnym do dziś.

Literatura

- ASO: M. Arct, *Słownik ortograficzny języka polskiego*, Warszawa 1927.
BŁASZCZYK G., 1992, *Litwa współczesna*, Warszawa–Poznań.
BUCHOWSKI K., 1999, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Białystok.
CYBULSKI M., 2003, *Językowy obraz świata ziemianina kresowego z przełomu XIX i XX wieku* we Wspomnieniach z zamierzchłej przeszłości Antoniego Kieniewicza, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” XLVII, s. 5–40.

- ESJP: A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa 2000.
- KARAŚ H., 2002, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa–Puńsk.
- KARAŚ H., 1996, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Warszawa.
- KURZOWA Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków.
- MARZĄLEK M., 2006, *Słownictwo wydawnictw książkowych drukowanych na radzieckiej Litwie. Opis dyferencjalny*, Bydgoszcz.
- MĘDELSKA J., 2000, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. II: *Lata 1945–1959*, Bydgoszcz.
- MĘDELSKA J., 2004, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. III: *Lata 1960–1979*, cz. 2: *Słownictwo, wyrazy*, Bydgoszcz.
- MĘDELSKA J., 2005, *Leksyka defektywno-deformacyjna – mało znana warstwa słownictwa północnokresowego*, [w:] M. Balowski, W. Chlebda (red.), *Ogród nauk filologicznych. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Stanisławowi Kochmanowi*, Opole, s. 423–428.
- MĘDELSKA J., 2006, *Dyferencjalne regionalizmy północnokresowe z zakresu fonetyki odzwierciedlone w Opowiadaniu z czasów wojny (1919–1923)*, „Linguistica Bidgostiana” III, s. 140–161.
- MĘDELSKA J., 2007, *Regionalizmy północnokresowe z słowotwórstwa i fleksji imiennej, odzwierciedlone w Opowiadaniu z czasów wojny (1919–1923) Balysa Astikasa*, „Linguistica Bidgostiana” IV, s. 231–246.
- REMBISZEWSKA D. K., 2008, *Archaizmy w Pamiętniku Juliana Borzysa*, „Acta Baltico-Slavica” XXXII, s. 61–78.
- SAWANIEWSKA-MOCHOWA Z., 2002, *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza)*, Bydgoszcz.
- SEJP: A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1927.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.
- SL: S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Warszawa 1807–1814.
- SO: S. Szober, *Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku*, Warszawa 1937.
- SW: J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.
- SWIL: A. Zdanowicz et al., *Słownik języka polskiego*, t. I–II, Wilno 1861.
- ZIELIŃSKA A., 2002, *Polska mniejszość na Kowieńszczyźnie. Studium socjolingwistyczne*, Warszawa.

Vocabulary characteristic for Kowno-Żmudź region found in the story from the time of the war 1919–1923

Summary

The article presents a vocabulary used by Lithuanian writer, Balys Astikas, in his short memoirs from the Polish-Russian war. The story was written in a variant of north borderland Polish. The specific vocabulary consists of 46 units. We find here elements of foreign origin (19 units: 13 from Russian, 3 from Lithuanian, 2 from Byelorussian and 1 from Ukrainian), elements no longer used (16) and the units of unknown origin (11). This kind of lexical peculiarities are typical for linguistic borderland. The words excerpted from Astikas' story are deeply rooted in Polish linguistic borderland. About 60% of the described elements is known from other sources – and in this – 100% of Russianisms. 25% of this vocabulary is still observed in north borderland dialect.